Uitwerking vragen en opdrachten bij

Communicatieprofessionals en ethiek. Morele communicatievraagstukken in organisaties
Hans Krabbe

Boom|Lemma

Vragen en opdrachten deel I

Hoofdstuk 1

1a Vraag
Antwoord
In het protestantisme dien je als individu rechtstreeks aan God verantwoording af te leggen. In het katholicisme zit daar de priester tussen. In het protestantisme zijn je zonden niet af te kopen; in het katholicisme wel. Bij verantwoording afleggen in het protestantisme hoort ook verantwoording afleggen over de mate van geslaagdheid van je leven. Welvaart hoort daar ook bij in de ogen van protestanten. Door hard te werken en je leven met je ratio in te richten vereren protestanten de schepping van God op aarde. Protestanten worden niet verondersteld te genieten van hun zelfverworven geldelijke bezittingen, en dus zijn ze geneigd hun geld te investeren, waardoor maatschappelijke en hun eigen rijkdom nog verder toeneemt. In het katholicisme is het eerder een deugd om armoede te lijden en af te zien van het gewone aardse leven dan om hard te werken en rijkdom te verwerven.
Vervolgvraag: Waarom heeft het katholicisme minder problemen met armoede?

1b Opdracht
Uitwerking
De doopsgezindheid is een zeer Nederlandse en met name Noord-Hollandse religie. Tot op de dag van vandaag is de doperse traditie een kerktype dat wars is van hiërarchie en klerikalisme, en dat democratisch georiënteerd is. Doopsgezinden behoren van oudsher tot de ijverigste pleitbezorgers van beginselen en deugden die ertoe dienen om een democratische mentaliteit en samenleving op te bouwen. De doopsgezinde kerkstructuur heeft de aanzet gegeven tot zoiets als een leerschool in geestelijke zelfstandigheid, in het maken van weloverwogen keuzen, in kritisch denken over staat en maatschappij, in gemeenschapszin en verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van anderen. Overdaad, verspilling en gekunsteldheid worden vermeden. In de doopsgezinde geloofsgemeenschap worden deugden aangehangen die een goed geordende samenleving dienen: nauwgezetheid van geweten, oprechtheid en betrouwbaarheid in woord en daad, rechtvaardigheid in handel en wandel, verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, vredelievendheid in maatschappelijke contacten. Met de komst van de verlichting werden deze deugden in Nederland niet langer beschouwd als typisch doopsgezind (R. Boon, ‘Waar komen onze waarden en normen vandaan?’ *Wapenveld. Christelijk perspectief op geloof en cultuur*, 53 (2003), nr. 1, 35-39).
Vervolgopdracht: Geef aan hoe een ‘doopsgezinde’ deugdenethiek perspectief kan bieden voor duurzaam ondernemen en voor het voorkomen van financiële crises.

1c Vraag
Antwoord
Mogelijke handelingen om het dilemma op te lossen staan genoemd in kader 11.1. De uiteindelijke ethische keuze (niet-transparant communiceren, conform de moraal/cultuur/wensen van de top van de organisatie; eerlijk communiceren op een professioneel verantwoorde wijze; communiceren in overeenstemming met de persoonlijke moraal, bijvoorbeeld door transparant te communiceren) kan verantwoord worden door een beroep te doen op (1) ethische theorieën, (2) organisatiemoraal en -regels, (3) professionele moraal, (4) persoonlijke moraal en deugden, (5) de moraal van doelgroepen, (6) publieke moraal, (7) transnationale of interculturele ethische opvattingen, en (8) morele intuïtie en instinct (zie lijst met vragen voor het vinden van morele argumenten in hoofdstuk 15, ‘Een model voor morele communicatiebesluitvorming in organisaties’.

Vervolgvraag: Wat leidt jou het meest in je keuzes in deze? Je eigen moraal, de groeps-/organisatiemoraal, de heersende opvatting van het communicatievak, het belang van de relevante doelgroepen, of het idee van rechtvaardigheid?

1d Vraag
Antwoord
Een instrumentele of manageriële kijk op bedrijfsethiek (aandeelhoudersgericht) staat in dienst van de oude bedrijfsdoelen (winst, groei, continuïteit, imago, reputatie). Een ethische of humanistieke kijk op bedrijfsethiek (op alle belanghebbenden gericht) is gericht op zingeving en rechtvaardigheid (netwerken, relatiemanagement, een goede maatschappij). Over het algemeen overheersen in organisaties instrumentele en manageriële opvattingen, waarin werknemers als middelen gezien worden om organisatiedoelen te behalen.

1e Vraag
Antwoord
Argumenten voor de keuze dienen ontleend te zijn aan (1) ethische theorieën, (2) organisatiemoraal en -regels, (3) professionele moraal, (4) persoonlijke moraal en deugden, (5) de moraal van doelgroepen, (6) publieke moraal, (7) transnationale of interculturele ethische opvattingen, en/of (8) morele intuïtie en instinct (zie lijst met vragen voor het vinden van morele argumenten in hoofdstuk 15, ‘Een model voor morele communicatiebesluitvorming in organisaties’.
Vervolgvraag: De twee visies zijn niet of nauwelijks met elkaar te verenigen, maar hoe zouden ze min of meer los van elkaar kunnen bestaan in één organisatie?

1f Opdracht
Uitwerking
Integriteit van de organisatie: juridische historie 20%
Innovatie 15%
Maatschappelijke verantwoordelijkheid en duurzaamheid 20%
Corporate governance (goed bestuur) 10%
Ethisch leiderschap 20%
Interne ethiek 15%

Vervolgopdracht: maak een eigen lijst met criteria voor het vaststellen van het ethische niveau van organisaties waar je volledig achter kan staan. Geef hierbij aan welke argumenten je daarvoor hebt.

1g Vraag
Antwoord
Milton Friedmans conservatief-liberale idee veronderstelt, vreemd genoeg en tegen zijn eigen gedachtegang in, een sterke staat die zorgt voor een sterke rechtsstaat en voor goed toezicht, voor het afdwingen van een sterke mate van vrije concurrentie en voor een hoge mate van moraliteitsontwikkeling. Een sterke staat is dus een voorwaarde voor aandeelhouderskapitalisme (Friedman hing echter het idee van een beperkte overheid aan). Ook de organisaties die andere belangen dan bedrijfsbelangen verdedigen, zoals ngo’s en vakbonden, dienen sterker ontwikkeld te zijn. Omdat hiermee volledige concurrentie toch nog een utopie zal blijven, zal verder van bevoorrechte ondernemingen uit solidariteit en omwille van gelijkheid iets extra’s gevraagd kunnen worden, of kunnen niet-bevoorrechte bedrijven gecompenseerd worden.

1h Vraag
Antwoord
Omdat dan vast zou staan hoe je moet handelen, en dat berooft ons van onze vrijheid. Anders zouden we dus geen vrijheid kennen.
Vervolgvraag: Is vrijheid een lust of een last? Of beide?

1i Opdracht
Uitwerking

- humanresourcesmanagement
- taylorisme
- discriminatie
- seksuele intimidatie
- privacy
- promotie, disciplinaire straffen, ontslag
- participatie
- werkomstandigheden
- salaris
- vrijheid van meningsuiting, gewetensvrijheid
- vertrouwenspersonen
- ombudsman
- klokkenluiden
- het recht op werk
- interculturaliteit

1j Opdracht
Uitwerking

- Integriteit betekent letterlijk ‘heelheid’. Oorspronkelijk stond integriteit voor onkreukbaarheid, onaantastbaar, niet corrupt. Langzamerhand is er steeds meer onder de term komen te vallen, zodat ‘integriteit’ nu bijna synoniem is aan ‘het vermogen om om te gaan met morele vraagstukken’. Integriteit is sterk gekoppeld aan individuen. Een ‘integer persoon’ stond voor een ‘persoon van onbesproken gedrag’, en staat nu voor een ‘deugdzaam persoon’.
- Corporate governance is het vak dat gaat over hoe een *onderneming* goed, efficiënt en verantwoord geleid moet worden. Een goed corporate governancebeleid draagt zorg voor de rechten van de belangrijkste belanghebbenden (zoals de eigenaren (*aandeelhouders*), werknemers, afnemers en de samenleving als geheel).

  Issues van corporate governance: rechten van belanghebbenden, opbouw en structuur van de top van de organisatie; risicomanagement; CEO-benoeming; rol en beloning van de CEO; integriteit van financiële stukken; belanghebbendenparticipatie; draagvlak voor organisatieveranderingen; ethische codes en programma’s; zelfverrijking van bestuurders; fraude.
  Vervolgopdracht: Geef aan op welke punten integriteit en corporate governance in strijd zijn met ethisch ondernemen.

Hoofdstuk 2
Van de volgende open vragen worden hier geen uitwerkingen gegeven: d, f.

2a Vraag
Voorbeeldantwoord
Apathische organisatiecultuur: UWV. Argumenten: weinig taakgericht, weinig mensgericht.
Veeleisende organisatiecultuur: Mars
Zorgende organisatiecultuur: …
Integrerende organisatiecultuur: …

2b Opdracht
Uitwerking
Een attitude die het midden zoekt tussen heersen (Google acht zijn eigen westerse waarden beter/universeler) en dulden (Google blijft actief in China).
Vervolgvraag: Van welke culturele attitude getuigt een volledig terugtrekken door Google van de Chinese markt? Van welke culturele attitude getuigt een onbekommerd actief zijn van Google in China?

2c Opdracht
Vervolgvraag: Hoe ben je aan de waarden gekomen? Hoe weet je zeker dat die waarden daar leven?
Vervolgopdracht: Plaats je eigen waarden in een extra kolom.
Vervolgopdracht: Probeer de globale verschillen tussen de kolommen te omschrijven.

2e Vraag

Relativisme	Realisme
PvdA (CDA)	?
Universaliteit	Superioriteit
D66 (VVD)	PVV (CU)

Hoofdstuk 3

3a Vraag
Antwoord
Door de vele diverse en nauwe (vaak ook vis-à-viscontacten) contacten die ze onderhouden. Ze hebben met vele verschillende belangen van verschillende groeperingen te maken. Ze zoeken naar een evenwicht tussen die belangen en die van hun eigen organisatie. Daarbij is ethisch denken en deugdzaam handelen een noodzaak. Ze bepalen samen met de organisatietop wat deugdzaam is voor de organisatie.
Vervolgvraag: Wanneer zijn communicatieprofessionals in staat hun gewetensrol te vervullen, denk je?

3b Vraag
Antwoord
Omdat ze een sterke gewetensfunctie hebben voor de organisatie. Als ze verantwoording moeten afleggen aan één directe leidinggevende, kunnen ze die rol niet (goed) vervullen.
Vervolgvraag: Maar hoe dienen communicatieprofessionals dan verantwoording af te leggen?

3c Vraag
Antwoord
In een vrije intermediaire rol is het niet altijd duidelijk aan wie de communicatieprofessional verantwoording schuldig is. De organisatie zal een zekere loyaliteit aan de organisatiedoelen willen afdwingen en belanghebbenden buiten de organisatie claimen bij de communicatieprofessional hun rechtmatige belangen. Het loyaliteitsprobleem speelt op. Het zal voor de vrije communicatieprofessional vaak onduidelijk zijn aan welke partijen en in welke mate hij loyaal dient te zijn. Hij komt gemakkelijk in een spagaat te staan. Waar kan hij op terugvallen? Zijn eigen moraal, de communicatieprofessionele moraal, de moraliteit van zijn directe communicatiecollega's, een ethische commissie, de publieke opinie?

3d Opdracht
Uitwerking
Enkele mogelijkheden zijn:
- Verantwoording afleggen aan een speciale groep in de organisatie, bijvoorbeeld een ethische commissie.
- Verantwoording afleggen als adviseur aan het managementteam of aan de organisatietop in zijn geheel.
- Verantwoording afleggen aan een intermediaire groep, bijvoorbeeld een groep bestaande uit de organisatietop en afgevaardigden van relatiegroepen.

3e Vraag
Antwoordopties:
1. Op een uitvoerdermanier: communicatiemiddelen maken en communicatieboodschappen de wereld insturen. Er wordt weinig aandacht aan relaties besteed.
2. Op een manageriële manier: de managementdoelen van de organisatie zien te realiseren door doelgroepen te bewerken met behulp van de contacten. Relaties zijn een middel tot imago en reputatie.
3. Met een intermediaire positie: met een strategische brugfunctie van het communicatiebeleid ervoor zorgen dat de omgeving van de organisatie invloed heeft op het organisatiebeleid. De organisatie wordt afgestemd op de relaties.

4. Met een belanghebbendenparticiperende positie: met een strategische brugfunctie van het communicatiebeleid ervoor zorgen dat de omgeving van de organisatie *directe* invloed heeft op het organisatiebeleid. De relaties nemen deel aan elkaars organisaties.

3f Vraag
Antwoord
Communicatieprofessionals als uitvoerder brengen boodschappen de wereld in die hen door superieuren zijn voorgezegd: boodschappenjongens en -meisjes.
Vervolgvraag: Zou jij *his master's voice* willen of kunnen zijn? (Wat is het verschil?)

3g Vraag
Antwoord
In het vijfde stadium van Caywood.

Vragen en opdrachten deel II

Hoofdstuk 4
Van de volgende open vragen en opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: a t/m d, g t/m n, z.

4e Vraag
Antwoordsuggestie
Een verbod op het dragen van een boerka in de binnenkring van de drager van de boerka is een inbreuk op de persoonlijke levenssfeer. Aan de andere kant kan het dragen van een boerka in het openbaar of in de binnenkring van anders- of niet-gelovigen een inbreuk zijn op de persoonlijke levenssfeer van die anders- of niet-gelovigen. Aanstootgevend/polariserend gedrag en het opdringen van opvattingen kan worden voorkomen door het dragen van religieuze of ideologische uiterlijkheden in (delen van) de publieke ruimte in gangbare situaties te verbieden. Dit is een vorm van segregatie in het kader van dulden.

4f Vraag
Antwoordsuggestie
Verbod op besnijdenis, verbod op crematie, verbod op autopsie, verbod op orgaandonatie, verbod op vaccinatie, verbod op martelen, verbod op knippen van haar en nagels, verbod op wassen.

4o Opdracht
Uitwerkingssuggestie
In Nederland staat de ‘vrijheid van meningsuiting’ onder druk van het verbod op ‘belediging, smaad’. Dit verbod staat voor waarden (respect voor anderen) die ook door de Nederlandse bevolking als belangrijk worden gezien. Die noemt de WRR niet.

4p Opdracht
Uitwerkingssuggestie
Complete helderheid is een onmogelijk te realiseren deugd voor competitieve organisaties.
Vervolgopdracht: Formuleer ook kritische vragen bij kaders 9.1 en 14.2 ‘Werkattitude voor werknemers’.

4q/r Vraag
Uitwerking
Expats verkeren veelal in een cultuur die niet de hunne is. Ze zijn vreemdeling en begrijpen de cultuur waardoor ze worden omringd niet. Ze zijn eenzame kosmopolieten. Een kosmopoliet heeft geen invloed op zijn politieke leven, hem rest slechts onverschillig te zijn. Hij legt zich neer bij hoe de dingen nu eenmaal lopen en ziet zichzelf alleen nog maar als denkend en gematigd voelend wezen. Hij neemt dus een stoïcijnse levenshouding aan. Deze houding lijkt op een postmoderne attitude die zich kenmerkt door de overtuiging dat het verschil tussen dragers van verschillende culturen niet te vatten is en dat het maar beter is om daar ook geen verandering in te willen aanbrengen.
Vervolgvraag: Hoe heet deze postmoderne attitude ten opzichte van cultuurverschillen?

4t Opdracht
Uitwerkingssuggestie

Tikkende bom:
- Utilitaire argument: *Met één leven kan je er duizenden redden. Het is daarom onze morele plicht.*

- Deontologisch argument: *Martelen kan nooit tot een algemene wet worden verheven, want…*

4u Opdracht
Uitwerkingsuggestie:

Zorgethiek:
- Nadelen:
  - Onduidelijk principe: wat is zorgzaamheid?
  - Niet gericht op gerechtigheid in de samenleving
- Voordelen:
  - Gaat uit van de gelijkwaardigheid van mensen
  - Geeft veel troost en bezinning
  - Gericht op steun aan naasten en de menselijke relatie
  - Neemt zowel subject als de betrokkenen als maatstaf
  - Biedt vrijheid, autonomie, verantwoordelijkheid en zelfverwerkelijking

Postmoderne ethiek:
- Nadelen:
  - Geen vast duidelijk principe
  - Subjectief, situationeel
- Voordelen:
  - Gericht op mensen (subject), in zwakkere positie
  - Niet dogmatisch of strikt principieel
  - Erkent verschillen

4v Vraag
Antwoord
De deugdenethiek is een gevolgenethiek. Het gaat om het persoonlijke resultaat: het juiste midden, een goed karakter, een geslaagd leven.
Vervolgvraag: Draagt de deugdenethiek dan wel bij aan rechtvaardigheid?

4w Vraag
Antwoord
De deugdenethiek is situationeel.
Vervolgvraag: Heeft de deugdenethiek dan geen universele ambities?

4x Opdracht
Globale uitwerkingssuggestie
1. Volgens egoïsme: Shell blijft lekker geld verdienen in Nigeria. Dat doet immers recht aan het eigenbelang van Shell: winst maken.
2. Volgens het utilisme van Bentham: Shell blijft met zijn oliewinning bijdragen aan het grootste geluk voor de grootste groep: wereldwijde welvaart. Dus Shell kan blijven.
3. Volgens het utilisme van Mill: Shell schaadt (indirect) milieu en mensenrechten met zijn oliewinning, en dient de schade drastisch te beperken of een volledig halt toe te roepen. Als dat niet lukt, dan dient Shell uit Nigeria te vertrekken.
4. Volgens de beginselenethiek/Kant: je kunt niet willen dat ook ieder ander op deze manier en met deze gevolgen olie zou willen winnen. Shell heeft de plicht deze wijze van oliewinning direct te staken.

Gedetailleerde uitwerkingssuggestie

Milieu
Enkele mogelijke oplossingen ter beoordeling voor het issue milieu zijn:
1. Op de oude voet verdergaan (huidige wijze van handelen).
2. Herstellen en vergoeden van de milieuschade.
3. Stoppen met de milieuschade of stoppen met productie in sectoren waar de vervuiling plaatsvindt.
4. Geheel terugtrekken uit Nigeria.

- In hoeverre komt/komen de (mogelijke) oplossing(en) mijzelf en de organisatie ten goede? ((welbegrepen)) eigenbelang)

Puur eigenbelang: oplossing 1 (huidige wijze van handelen)
Welbegrepen eigenbelang: oplossingen 2, 3

- In hoeverre past/passen de (mogelijke) oplossing(en) bij mijn karakter? (deugdenethiek)

Mijn karakterhouding is ten aanzien van dit issue als volgt te omschrijven: … Het juiste midden voor het ontwikkelen van mijn karakter(houding) lijkt mij een keuze voor oplossing 1/2/3/4. Daarom past oplossing 1/2/3/4 wel/niet bij mijn karaktervorming.

- In hoeverre past/passen de (mogelijke) oplossing(en) bij het karakter van een deugdzame werknemer? (deugdenethiek)

Indien oplossing 1 (huidige wijze van handelen) wordt nagestreefd door de directie, dan past deze oplossing bij rigide opvattingen over waaraan een integer en loyale werknemer dient te voldoen. Ruimere definities van integriteit en de deugdzame werknemer hanteren ook waarden als: eerlijk en respectvol zijn, compassie hebben en rechtvaardig zijn. Deze waarden sturen meer in de richting van oplossing 2 en 3 (en 4).
Oplossing 2 en 3 (en 4) passen, ook gezien de ernst en duur van de situatie, bij een verantwoordelijke werknemer, want een verantwoordelijke werknemer is niet alleen loyaal aan de top van de organisatie.

- In hoeverre past/passen de (mogelijke) oplossing(en) bij de huidige en gewenste identiteit of cultuur van de organisatie? (deugdenethiek)

Shell wil bovenmatig maatschappelijk verantwoord zijn. Daar horen oplossing 2 en 3 en eventueel zelfs oplossing 4 bij. NB Zomaar vertrekken kan ook onverantwoord zijn.

- Kan ik willen dat ieder ander redelijk denkend wezen ook mijn stelregel (maxime) kan willen? Kan ik willen dat mijn stelregel een algemene wet is die iedereen redelijkerwijs kan willen onderschrijven? (beginselenethiek; categorische imperatief)

Oplossing 2, 3 en 4 kunnen categorisch zijn. Oplossing 1 niet. Je kunt niet willen dat ieder ander kan willen dat hij anderen ernstige schade toebrengt.

- Behandel je met de (mogelijke) oplossing(en) eenieder ook als doel? (beginselenethiek; respectprincipe)

Alleen met oplossing 2, 3 en 4. Bij oplossing 1 gebruik je sommige mensen louter als middel tot het doel van winstmaximalisatie.

- Wordt het vrijelijk zelfstandig denken van ieder redelijk denkend wezen veiliggesteld met de (mogelijke) oplossing(en)? (beginselenethiek; autonomieprincipe)

Oplossing 1 gaat tegen de wil van sommige werknemers en betrokkenen in. Hun autonomie is daarmee in gevaar.

- Wat is de uitkomst van de calculus van alle positieve en negatieve gevolgen en neveneffecten voor de (mogelijke) oplossing(en)? (utilisme)

De calculus pakt goed uit in termen voor welvaart voor de grootste groep bij oplossing 1.

Maak een calculus en weeg de gevolgen zo goed mogelijk tegen elkaar af.

- Draagt/dragen de (mogelijke) oplossing(en) bij aan het grootste geluk van de grootste groep? (utilisme)

Idem.

- Berokkent/berokkenen de (mogelijke) oplossing(en) schade bij kleine groeperingen? (utilisme)

Ja, oplossing 1 berokkent ernstige schade bij kleinere groepen.

- In hoeverre is er sprake van een door alle (direct) betrokkenen gedeelde mening over de betreffende situatie en de gevolgen van de (mogelijke) oplossing(en)/handeling(en)? (discoursethiek)

Die is er niet of nauwelijks.

- In hoeverre biedt/bied(en) de (mogelijke) oplossingen de kans om veel zorg en aandacht te besteden aan de verschillende nabijen van de relatiegroepen? (zorgethiek)

Het zorg bieden aan bijvoorbeeld de plaatselijke bevolking of omwonenden wordt gefrustreerd door corruptie enzovoort.

- In hoeverre is er bij de (mogelijke) oplossing(en) sprake van symmetrisch-dialogische communicatie (open en eerlijk) met alle relaties in kwestie? (zorgethiek)

Beperkt mogelijk.

- In hoeverre is er sprake van een dialoog met de nabijen en kwetsbaren van de relatiegroepen? (zorgethiek)

Zeer beperkt (mogelijk).

- In hoeverre is er bij de (mogelijke) oplossing(en) sprake van een dialoog met de kwetsbaren, de vreemde Ander en gemarginaliseerde anderen? (postmoderne ethiek)

Zeer beperkt (mogelijk).

- In hoeverre worden bij de (mogelijke) oplossing(en) alle (vreemde) anderen serieus aangehoord? Wordt er op basis daarvan substantieel rekening met hen gehouden bij het komen tot de (mogelijke) oplossing(en)/besluit(en)? (postmoderne ethiek)

Zeer beperkt (mogelijk).

Politiek
Enkele mogelijke oplossingen ter beoordeling voor het issue politiek zijn:
1. Op de oude voet verdergaan
2. Nauw politiek overleg met betrokkenen/alle relatiegroepen (discours)
3. Steunen van achtergestelde groeperingen

Morele argumenten: …

Sociale projecten
…

Corruptie
…

4y Vraag
Antwoord
Als je een spel speelt met een aantal deelnemers, heb je je aan de regels te houden, anders kun je het spel niet spelen. Maar het kan zijn dat in een bijzondere situatie blijkt dat de regels niet even eerlijk zijn voor alle deelnemers. Omwille van gelijkheid kan er dan toch een uitzondering gemaakt worden. Regels zijn niet meer dan afspraken tussen mensen; deze afspraken zijn lang niet altijd universeel of heilig. Ze zijn niet perfect in iedere situatie, en daarmee ook niet altijd voor iedereen geldig.

Hoofdstuk 5

Van de volgende opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: a, b.

Hoofdstuk 6

Van de volgende open vraag wordt hier geen uitwerking gegeven: a.

Extra vragen en opdrachten deel II

Opdracht
Zoek in het Oude en Nieuwe Testament en de Koran voorbeelden van de wraakzuchtige god.

Opdracht
Zoek in het Oude en Nieuwe Testament en de Koran voorbeelden van naastenliefde.

Vraag
Hoe had Bush kunnen reageren naar de woorden van Jezus nadat er vliegtuigen in het WTC waren gevlogen?

Antwoord
Hij had de daders kunnen vergeven. De Irak-oorlog en de oorlog in Afghanistan hadden dan niet plaatsgevonden. Evengoed had hij de veiligheid van zijn landgenoten kunnen waarborgen. Kleven er eigenlijk wel nadelen aan vergeven? Zo ja, welke dan?

Opdracht
Lees paragraaf 4.1 en geef antwoord op de volgende vragen:
1. Wat zijn jouw zekerheden in het leven qua weten en/of geloven?
2. En wat weet je niet of nauwelijks, waar je toch nieuwsgierig naar bent?
3. En wat zou je (anders) willen weten?
4. Formuleer wat voor jou zekere kennis is en wat onzeker voor je is.
5. Waar durf je over te twijfelen?

Opdracht
Zoek in de Bijbel het verhaal van de barmhartige Samaritaan op (Evangelie volgens Lucas 10:25-37). nbaatzuchtig altruïsme, ook wel naastenliefde genoemd, verbeeld.

Het verhaal van de barmhartige Samaritaan vertelde Jezus toen er op een dag een godsdienstleraar kwam die wilde onderzoeken of Jezus' ideeën wel zuiver waren. 'Meester', vroeg hij, 'wat moet ik doen om eeuwig leven te krijgen?' Jezus vroeg: 'Wat zegt de wet van Mozes daarover?' Hij antwoordde: 'U moet van de Here, uw God houden met heel uw hart, heel uw ziel, heel uw kracht en heel uw verstand. En u moet net zoveel van uw naaste houden als van uzelf.'
'Goed!' zei Jezus. 'Doe dat en u zult eeuwig leven krijgen.' De man voelde zich aangesproken. Om zich te rechtvaardigen, vroeg hij: 'Wie is eigenlijk mijn naaste?' Als antwoord gaf Jezus hem dit voorbeeld:
'Een man reisde van Jeruzalem naar Jericho. Onderweg werd hij door rovers overvallen. Zij rukten hem de kleren van het lijf, sloegen hem bont en blauw en lieten hem halfdood langs de weg liggen. Toevallig kwam een priester langs. Maar toen hij de man zag liggen, ging hij aan de overkant van de weg voorbij. Een tempeldienaar die voorbijkwam, deed hetzelfde en liet de man gewoon liggen. Gelukkig kwam er ook iemand langs die medelijden kreeg toen hij hem daar zag liggen. Het was een Samaritaan. De Samaritaan knielde naast hem neer, verzorgde zijn wonden met olie en wijnen legde er verband om. Daarna tilde hij hem op zijn ezel en ging er zelf naast lopen. Zij kwamen bij een herberg, waar hij hem verder verzorgde. De volgende morgen gaf hij de herbergier twee zilveren munten en zei: "Zorg goed voor hem. Mocht dit geld niet genoeg zijn, dan betaal ik de rest de volgende keer wel." Wat denkt u? Wie van deze drie was de naaste van het slachtoffer van de roofoverval?' 'De man die medelijden met hem had', was het antwoord. 'Precies', zei Jezus. 'Volg zijn voorbeeld dan.'

Wat denk je? Waarom lieten de gelovigen de man aan zijn lot over? Is het handelen van de Samaritaan een voorbeeld van altruïsme over culturele grenzen heen?

Vraag
Door de eeuwen heen zie je in alle ethische stromingen twee scholen:
1. de gedisciplineerden; zij leggen de nadruk op dogma's en nobelheid; en
2. de libertijnen; zij leggen de nadruk op kennis en geluk.

Ben je meer een gedisciplineerde of een libertijn? En op je werk?
Welke politieke partijen zijn meer gedisciplineerd, welke meer libertijns?

Antwoord
PvdA, CDA, CU en SP zijn de meer gedisciplineerde partijen; GroenLinks, D66 en VVD zijn libertijns.

Vraag
Hoe kun je kort de relatie tussen ethiek/moraliteit en vrijheid omschrijven?

Antwoord
Moraliteit dient vrij te zijn: het is de mogelijkheid om zelf te bepalen hoe te handelen. Vrijheid is een voorwaarde voor een moreel leven. Moraliteit zonder vrijheid is geen moraliteit meer, maar dogmatiek.

Opdracht
In 2006 probeerde de Partij voor Naastenliefde, Vrijheid en Diversiteit (PNVD) tevergeefs aan de parlementsverkiezingen mee te doen. De partij, ook wel de Pedopartij genoemd, pleitte onder meer voor de legalisatie van seks tussen volwassenen (achttien jaar en ouder) en kinderen vanaf twaalf jaar (in plaats van vanaf zestien jaar). Wat vind je daarvan? Schrijf je mening op. Bedenk vervolgens tegenargumenten. Bijvoorbeeld: stel dat het gaat om een meisje van net 18 dat seks heeft met een jongen van bijna 16 jaar met wie ze al een jaar verkering heeft. Vind je dat verwerpelijk? Verzin meer tegenargumenten.
Waarschijnlijk kom je uiteindelijk op een punt dat je moet stellen dat er rationeel niet altijd iets op tegen is, maar dat je het toch verwerpelijk blijft vinden. Dit wordt wel *moral dumbfounding* genoemd. Je merkt dat moraal eerder met je gevoel of instinct te maken heeft dan met je denken.
Andere voorbeelden: een broer en een zus hebben geslachtsgemeenschap met elkaar. Een man helpt zijn niet-terminale vrouw te overlijden. Een man biedt aan zich te laten opeten. Een man ziet zijn dochter verdrinken en hij springt haar niet achterna het water in. Een vrouw verstikt haar kind om ervoor te zorgen dat het kind geen geluid maakt bij een razzia.

Uitwerking
In 1985 was het kabinet van CDA en VVD het eens over het verlagen van de leeftijdsgrens waarop een volwassene seks met een minderjarige mocht hebben van 16 naar 12 jaar. Het plan ging niet door omdat een deel van de achterban van de VVD er ontstemd over was. Dit voorbeeld laat zien dat de tijdgeest bepaalt hoe we over morele vraagstukken denken.
Seks tussen volwassenen en kinderen is sinds 2002 legaal vanaf 16 jaar. Vóór 2002 gold de klachtvereiste dat slechts na een klacht seksuele handelingen met minderjarigen van 12 tot 16 jaar eventueel strafbaar konden worden gesteld. Het doel van deze klachtvereiste was minderjarigen te beschermen, maar ook om hun het recht op seksuele ontplooiing te geven.

Het pleidooi van de PNVD kwam dus behoorlijk in de buurt van de manier waarop het voor 2002 wettelijk geregeld was.

Vraag
Bij welke oud-Griekse filosofische stroming past de overheidsleuze ‘Geniet met mate’?

Opdracht
Ethiek en levenskunst toepassen is voor veel mensen een manier om zin aan hun leven te geven. Door te denken en te spreken over goed en fout en over het goede leven kun je iets betekenen voor jezelf, je god of een gemeenschap. Wat is voor jou een zinvol leven? Streep aan.

- Een deugdzaam mens zijn
- Een integer mens zijn
- Mijn god eren
- Mijn plichten vervullen
- Mijn ideaal nastreven
- Worden wie ik ben
- Rijk worden
- Een gezin stichten
- Beroemd worden
- De wereld ontdekken
- Geliefd en gewaardeerd worden
- Mezelf ontplooien
- Mezelf ontwikkelen
- Een goed gelovige worden
- Goed leven met mijn familie en gezin
- Verantwoordelijkheden hebben, krijgen, geven
- Hard werken
- Genieten van de geneugten van het leven
- Liefde geven
- De gemeenschap dienen
- Zorgen dat ik er niet voor niets bent geweest
- Presteren

Opdracht
Zoek op internet verschillende versies van de Gouden Regel. Werk op papier een vergelijking uit; vermeld je bronnen.

Geef ook kritiek op de Gouden Regel, met behulp van dit citaat van regisseuse Nina Davenport uit *NRC Handelsblad*: ‘Ik vind dat Amerika zo snel mogelijk uit Irak moet vertrekken (…). Ik ben nu wel voorgoed teruggekomen van de gedachte dat mensen misschien blij zijn met je hulp omdat jij in hun situatie blij zou zijn met hulp. Zo werkt het blijkbaar niet.’ Betrek ook Levinas en de Platina Regel bij je antwoord.

Vraag
Komt de categorische imperatief van Kant meer in de buurt van de Gouden of juist meer in de buurt van de Platina Regel?

Antwoord

Volgens de onderstaande grafische voorstellingen van de drie regels lijkt de categorische imperatief meer op de Platina Regel dan op de Gouden Regel. Bij het universeel maken van maximes gaat het erom of de anderen ook datgene kunnen denken en willen als wat het subject denkt en wil. De ander staat dus bij de categorische imperatief veel meer centraal dan het ik/subject. Bij de Platina Regel staat de ander ook centraal. Het meest lijkt de categorische imperatief nog op de Goudenplusregel.

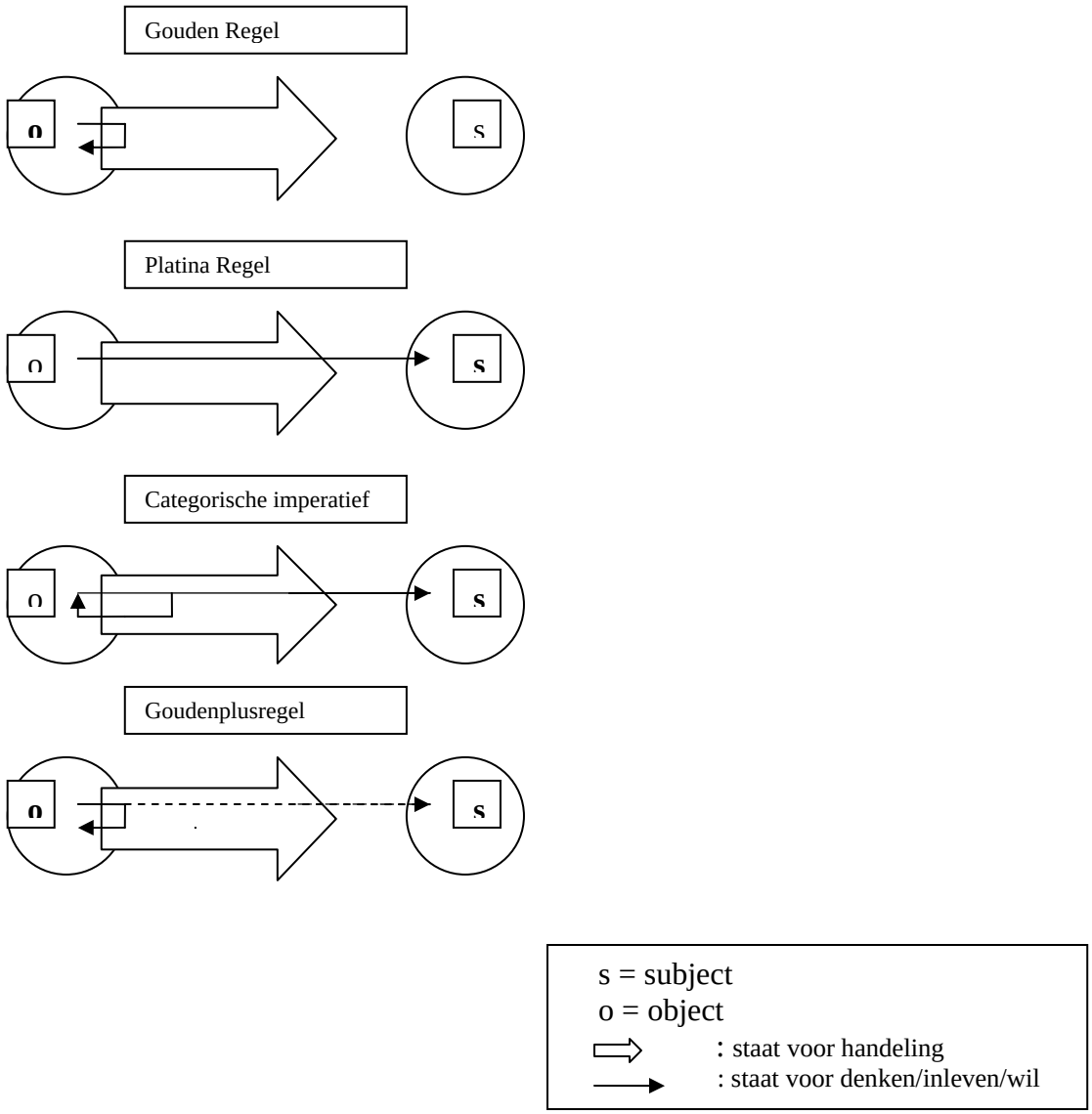

Vervolgvraag: Wat is het verschil tussen de Platina Regel en de categorische imperatief?
Vervolgvraag: Wat is het verschil tussen de Goudenplusregel en de categorische imperatief?

Vragen en opdrachten deel III

Hoofdstuk 7
Van de volgende open vragen en opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: a, b, c, e, g.

7b Vraag
Erratum: ‘hoofdstuk 8’ in de vraag moet zijn: hoofdstuk 7.

7d Opdracht
Uitwerking
Bekende klokkenluiders zijn Paul van Buitenen, die frauduleuze praktijken binnen de Europese Commissie aan het licht bracht; Hans de Kwaadsteniet, die in 1999 aankaartte dat het RIVM het niet zo nauw nam met de wetenschappelijke waarheid; en Paul Schaap, die in 2002 wees op misstanden op veiligheidsgebied bij de kerncentrale bij Petten.

(Opvallend is dat de letterlijke betekenis van het achternamen van de klokkenluiders samenhangen met het begrip klokkenluider.)

7f Opdracht
Uitwerking
Bijvoorbeeld: ‘aan de bel trekken’ en ‘verantwoordelijk zijn’, en ‘eerlijk en respectvol zijn’ en ‘compassie hebben en rechtvaardig zijn’ wordt in concreto vaak als niet loyaal beschouwd.

Hoofdstuk 8

Van de opdracht bij dit hoofdstuk wordt hier geen uitwerking gegeven.

Hoofdstuk 9
Van de volgende opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: a, b, d, e.

9c Vraag
Uitwerking
Reclame kan beschouwd worden als wezenlijk misleidend. Bij reclame wordt getracht zaken op hun mooist voor te stellen; nadelen worden niet genoemd. Behoeftes worden opgeroepen en aangepraat. Men vertelt niet het hele verhaal, en associaties met schone, plezierige en andere hedonistische zaken worden uitgebreid opgedrongen. Toch hebben steeds minder mensen problemen met reclame, zo lijkt het. Hoe kun je dat verklaren?

9f Vraag
Antwoord
Volgens Ten Have (1987) alleen dan wanneer de persoon in kwestie niet in staat is zelfstandig rationeel te beslissen en wanneer daardoor die persoon ernstige schade dreigt te ondervinden.
Vervolgvraag: Ben je het hiermee eens? Zo nee, formuleer dan de regel zoals die volgens jou moet zijn.

9g Vragen
Uitwerking:
1. Ze worden in ieder geval door de overheid gebruikt als middel voor het doel wanneer ze onbewust hiertoe worden aangezet. Dat is het geval met sluiksponsoring. Bovendien is de doelgroep deels minderjarig: zij kunnen nog niet altijd een bewuste keuze maken. Paternalisme is hier niet op zijn plaats, want de overheid probeert in deze case geen persoonlijke schade maar veronderstelde maatschappelijke schade te voorkomen. De case getuigt van een gebrek aan respect voor de ontvanger en is een aantasting van de autonomie van de ontvanger (categorische imperatief).
2. De sponsoring had open en eerlijk kunnen zijn, want dan was er sprake geweest van een deels bewuste keuze/beïnvloeding. De sponsoring had natuurlijk ook achterwege kunnen blijven.

Vervolgvraag: Welke aandacht of steun had de overheid aan het programma kunnen geven in plaats van de sponsoring?

Extra vragen en opdrachten deel III

Hoofdstuk 9

Vraag
Ben jij meer een precieze of meer een rekkelijke?

Opdracht
Uit interviews met diverse communicatieprofessionals blijkt hoe zij omspringen met de twee communicatiewaarden ‘open’ en ‘eerlijk’. Maak deze opdracht om te kijken of jij juiste vermoedens hebt over het verschil tussen wat communicatieprofessionals zeggen dat ze doen en wat ze werkelijk doen. Plaats in de vier vakken in onderstaande schema het juiste nummer. De nummers staan hieronder omschreven:

1. Wat communicatieprofessionals aangeven dat ze doen
2. Gevolgenethiek
3. Beginselenethiek
4. Hoe communicatieprofessionals met eerlijkheid en transparantie omgaan in de praktijk

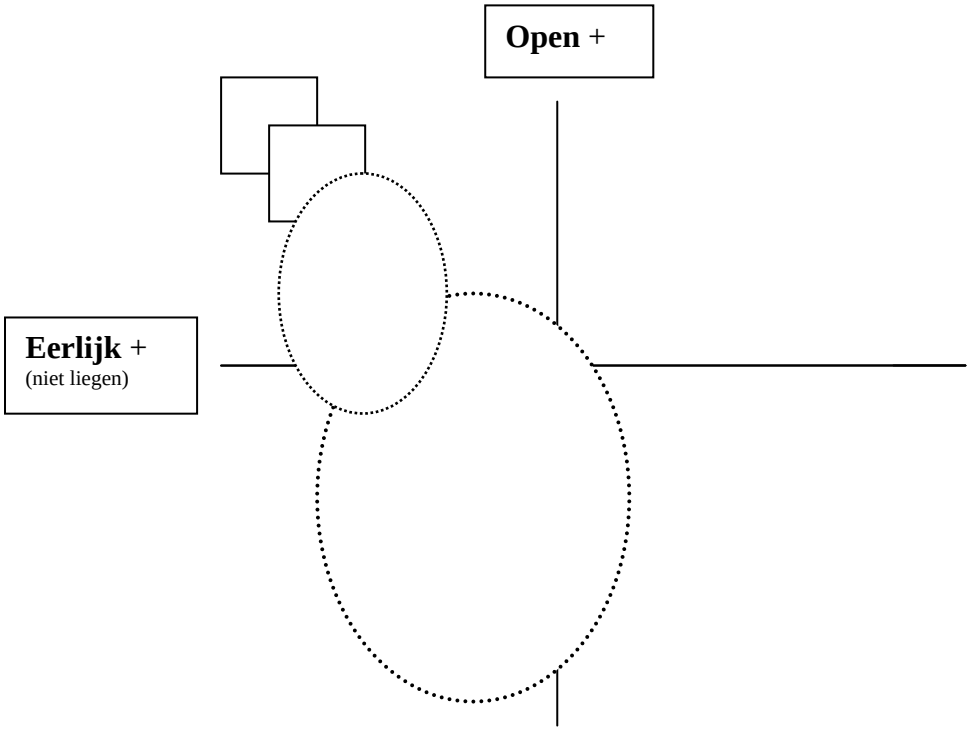

Uitwerking

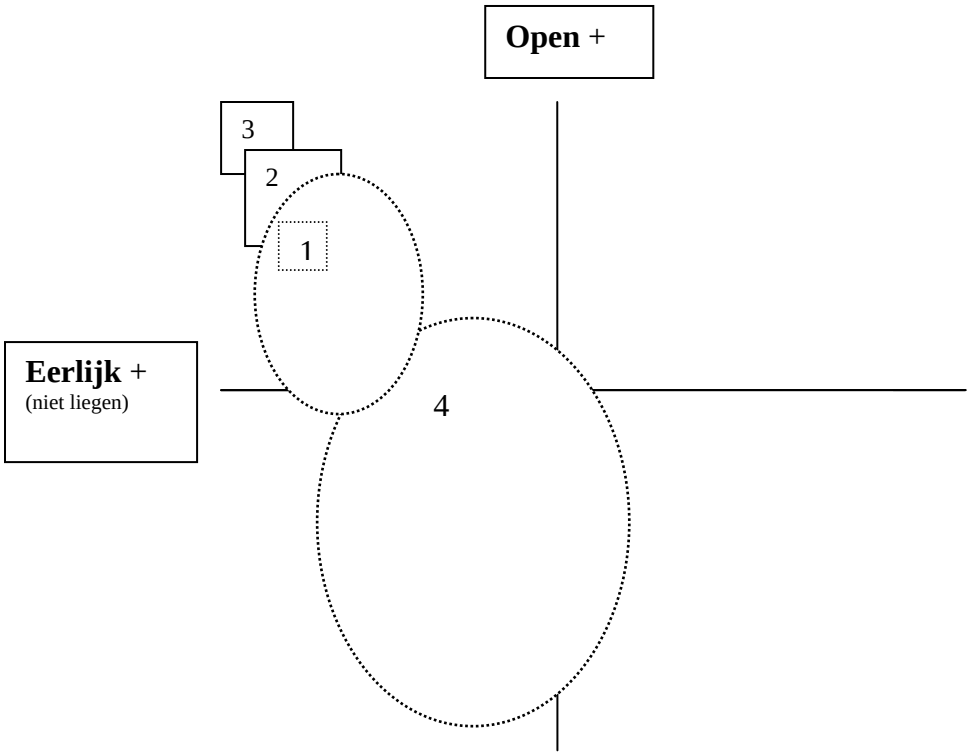

Vragen

1. Welke voor- en nadelen zie je in de voorstellen van Chen en Starosta?
2. Zijn de begrippen die ze hanteren helder of juist voor meerdere uitleg vatbaar?
3. Welke verschillende betekenissen zijn er aan welke begrippen te geven?
4. In hoeverre zijn de verschillende richtlijnen relativistisch?
5. Laten ze ruimte over voor een absolutistische opstelling?
6. Waarom is de laatste richtlijn ongelukkig gekozen binnen de context van het interculturele?
7. Herformuleer enkele richtlijnen en formuleer een paar eigen richtlijnen voor multi- of interculturele communicatie.

Uitwerking

1. Voor- en nadelen: …
2. De volgende begrippen zijn sterk ambigu: respectvol, waarderen, accepteren, uniekheid, identificatie, gelijk.
3. Respect, waardering en acceptatie, bijvoorbeeld, kunnen van alles betekenen: eerbied, ontzag, onverschillige tolerantie, instemming, overeenstemming, begrip, begrijpen, erkennen.
4. De volgende richtlijnen hebben een relativistisch karakter:
   - Gedraag je even respectvol tegenover vreemde anderen als tegenover bekende anderen.
   - Herken, waardeer en accepteer verschillen.
   - Moedig vreemde anderen aan zich uit te drukken in hun uniekheid.
   - Streef naar identificatie met vreemde anderen.
   - Beschouw mensen als gelijk, zelfs wanneer hun overtuigingen verschillen.
   - Luister zorgvuldig en zonder oordeel.
   - Ga ervan uit dat de ander redelijk is binnen de context van zijn cultuur.
   - Probeer alle geluiden in de interactie mee te nemen.

- Hanteer alleen die condities voor de vreemde ander die door jezelf gelijkelijk worden gewaardeerd (Gouden Regel).

Wat is er tegen deze richtlijnen in te brengen? De Gouden Regel is een richtlijn die monocultureel van aard is. Binnen een culturele groep staat de Gouden Regel voor toepassing van de principes die binnen die groep van kracht zijn. Door de Gouden Regel echter toe te passen op vreemde anderen, dring je vreemde anderen jouw normen op. In interculturele en multiculturele context is de Gouden Regel een absoluut principe dat de moraliteit van een bepaalde culturele groep universeel geldig verklaart. De Gouden Regel is dus niet zomaar een geschikt principe voor interculturele en multiculturele communicatie. De Gouden Regel verdient in de moderne samenleving in ieder geval aanvulling met de Platina Regel.

Vragen en opdrachten deel IV

Hoofdstuk 10

Van de volgende open vragen en opdracht worden hier geen uitwerkingen gegeven: a, b.

Hoofdstuk 11
Van de volgende open vraag en opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: c, d, e.

11a Vraag
Antwoord
Met de richtlijnen voor het gesprek is gewone menselijke communicatie niet meer mogelijk. Soefia is een soort van stemcomputer geworden. De klanten worden niet als volwaardige mensen benaderd door het callcenter. Ook zij kunnen slechts een zeer zakelijk gesprek voeren met de callcentermedewerkers. Als Soefia's functie geen andere taken heeft waarin wel de menselijke maat aanwezig is, heeft zij alle redenen zich niet gerespecteerd te voelen door haar superieuren.

11b Vraag
Uitbreiding vraag
Soefia besluit de veronderstelling van de klant te bevestigen. Ze ziet geen andere uitweg. Ze voelt zich ertoe gedwongen. Ze zegt kort en krachtig 'ja' als reactie op de veronderstelling dat ze een autochtone Nederlander is. Het gesprek is even later beëindigd. Zou jij last krijgen als je zo gereageerd zou hebben? Zou je nog iets doen met deze vervelende situatie? Zo ja, wat dan?

Hoofdstuk 12
Van de volgende opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: b, c, d.

12a Vraag
Antwoord
Zeer waarschijnlijk fase 3 of 4.

Hoofdstuk 13

Van de volgende open vraag wordt hier geen uitwerking gegeven: a.

Hoofdstuk 14
Van de volgende opdracht wordt hier geen uitwerking gegeven: a.

14b Opdracht
Uitwerking

Deugdenethiek
1. Student als communicatieprofessional: past het handelen van Grootslag bij jouw karakterhouding?
2. Persoon Grootslag: er lijkt een tegenstelling te zijn tussen het karakter van Grootslag (kerkganger) en zijn handelen.
3. Deugdzame werknemer (loyaal/goed functioneerden + verantwoordelijk): hij is wel loyaal, maar niet (maatschappelijk) verantwoordelijk.
4. Organisatie: bij deze vechtorganisatie passen dit soort strategieën wel.

Beginselenethiek
Categorische imperatief (de morele wet): Je kunt niet willen dat iedereen kan willen dat alcoholgebruik onder minderjarigen gestimuleerd wordt. De stelregel dat stimulatie van alcoholgebruik onder minderjarigen goed is, is niet universeel te maken. Niet iedereen kan dit willen denken. Als alle jongeren door iedereen gestimuleerd worden om drugs te gebruiken, is er geen sprake van stimulatie, maar van manipulatie en (groeps)dwang. Deze handeling is niet in overeenstemming met de universele menselijke wil/de morele wet. Het is ook nog eens tegen de geest van de juridische wet, die verkoop van alcoholhoudende dranken aan jongeren onder de zestien verbiedt.

Respectuitgangspunt: Jongeren worden louter gebruikt als (gratis) reclamemedium.

Autonomie-uitgangspunt: De jongeren staan niet stil bij het feit dat ze gebruikt worden als gratis reclamemedium. Het gaat buiten hun weten en wil om. Jongeren zijn immers gemakkelijk beïnvloedbaar. Die onbewuste beïnvloeding is ook juist wat de fabrikant wil bereiken, lijkt het. De actie gaat ook tegen de vrije wil/autonomie van onder meer vele ouders in. De ouders hebben immers part noch deel aan het besluit tot de actie, en het gaat toch om hun kinderen.

Uit dit alles blijkt dat de actie getuigt van gebrek aan respect voor de mens, voor de vrije wil, voor de autonomie van de mens. Het handelen van Grootslag komt niet overeen met de beginselenethiek.

Gevolgenethiek (utilisme)
Calculus ten bate van het grootste geluk voor de grootste groep
- Positieve gevolgen:
  - geluk van bierfabrikant (winst)
  - geluk door toenemende welvaart (groei)
  - geluk van aandeelhouders (rendement)
  - geluk van consumenten (genieten)
- Negatieve gevolgen:

versus ongeluk
- - zeggenschap van ouders
- - mazen van het net van de wet
- - hersenschade jongeren

- - verslaving

De (on)gunstige gevolgen van de calculus moeten gewogen worden. Criteria hiervoor zijn bijvoorbeeld de duur van de gevolgen, of de intentie, of de omvang. Dit is lastig toe te passen. In het algemeen kunnen we stellen dat er een groot geluk is voor de grootste groep (winst, groei, rijkdom voor de samenleving). Er is ook een ongeluk voor de kleine groep: de ouders en kinderen die direct met de actie te maken hebben. Volgens het utilisme van Bentham kunnen we waarschijnlijk stellen dat het grote geluk hier bepalend is, dus het handelen van Grootslag en zijn organisatie beantwoordt waarschijnlijk (afhankelijk van de precieze uitslag van de calculus) aan de gevolgenleer van Bentham.

De actie is door de schade die de actie aanbrengt bij kleinere groepen niet in overeenstemming met het utilisme van Mill. Als we Mill in gedachten nemen, kunnen we stellen dat het welzijn van mensen, in het bijzonder van jongeren, op den duur te zeer wordt aangetast (maleficence) om de groei van welvaart en de genietingen van de alcohol (grootste geluk) te mogen nastreven, dus voldoet het handelen van de bierfabrikant niet aan de discoursethiek.

Discoursethiek
Er heeft geen overleg met de (direct) betrokkenen plaatsgevonden, en er is dan ook geen consensus.

14c Opdracht
Uitwerking

Antwoord twee toepassingen beginselenethiek van Kant

1. Categorische imperatief. Kun je willen dat iedereen kan willen dat in zakelijke (telefoon)gesprekken louter dingen worden besproken die direct met de producten van de onderneming te maken hebben? Nee, waarschijnlijk niet. Je kunt niet willen dat iedereen kan willen dat mensen als machines spreken. Het kan geen universele ethische wet zijn dat alle zakelijke (telefoon)gesprekken volledig onpersoonlijk zijn.
Kun je willen dat ieder kan willen zich gedwongen te voelen te liegen (over zijn identiteit)? Nee, dit zeker niet. Ik kan het misschien wel willen of een enkele ander, maar redelijk denkende wezens zullen er als ze er vrijelijk over mogen denken (en handelen) niet akkoord mee gaan uit loyaliteit met de organisatie te moeten liegen. Het kan daarom geen universele wet zijn. Bovendien, als iedereen zich gedwongen voelt te liegen, dan liegt dus iedereen en dan weet iedereen dat je liegt. En dan kun je niet meer liegen, want liegen veronderstelt dat mensen geloven in wat je zegt.
Van de andere kant geredeneerd: kun je willen dat iedereen kan willen dat ook niet-zakelijke onderwerpen aan de orde komen in zakelijke gesprekken? Ja, dat kan. Ieder redelijk denkend wezen zal dit kunnen willen.

2. Respectuitgangspunt. Soefia wordt niet in haar waarde gelaten. Ze wordt louter als middel voor een organisatiedoel gebruikt. Werknemers op de werkvloer worden geïnstrumentaliseerd (louter als instrumenten en niet ook als doel beschouwd) als de inhoud van gesprekken volledig met regels wordt voorgeschreven. Hierdoor is menselijke communicatie niet meer mogelijk en wordt de menselijke waardigheid van zender én ontvanger ontkracht.

3. Autonomie-uitgangspunt. Soefia en andere medewerkers zijn met de huidige richtlijnen volledig niet-autonoom in het voeren van gesprekken. Ook zijn deze richtlijnen hun opgelegd buiten hun wil en mening om. Dit getuigt niet van het in vrijheid laten van mensen.

Vanuit de beginselenethiek geredeneerd moeten de richtlijnen herzien worden. Ze moeten in overleg met de medewerkers zo geformuleerd worden dat ze een vrij telefoongesprek niet meer in de weg zitten.

Antwoord toepassing gevolgenethiek van Bentham

Gevolgenethiek/utilisme: de mensen in de maatschappij moeten zich beter gaan voelen door de handeling.

Er moet hier een calculus van de gevolgen gemaakt worden waar een conclusie uit getrokken wordt:

positieve gevolgen	versus	negatieve gevolgen
...		...
...		...
...		
...		

Deze gevolgen moeten gewogen worden naar ernst, duur en kans op optreden. De negatieve gevolgen mogen geen schade van enige betekenis met zich meebrengen.

Voor de calculus volgens het utilisme van Bentham geldt dat het volledig reguleren van (telefoon)gesprekken een belangrijke bijdrage kan leveren aan het grootste geluk van de grootste groep: de welvaart wordt er enigszins door vergroot.

Toevoeging van Mills non-maleficence-principe: het telefoonscript schaadt Soefia, andere werknemers en de klanten, omdat ze geen socialere gesprekken meer kunnen hebben.

Vanuit het utilisme van Bentham bekeken is deze praktijk wellicht gepast. Geredeneerd vanuit het utilisme van Mill moeten de richtlijnen zodanig geformuleerd worden dat ze een vrij telefoongesprek weer mogelijk maken.

Hoofdstuk 15
Van de volgende opdrachten worden hier geen uitwerkingen gegeven: a, b.

15c Opdracht
Uitwerking
- Universalisme vs. particularisme
- Absolutisme vs. relativisme
- *Advocacy* (pleiten) versus *intermediation*

- Principieel vs. situationeel
- Egocentrisme vs. allocentrisme
- Eigenbelang/egoïsme vs. altruïsme/alloïsme
- Idealisme vs. realisme
- Autonomie vs. heteronomie
- Sociale moraal vs. individuele moraal/moraal van zelfzorg (levenskunst)
- Transcendentaal vs. zintuiglijk of werelds
- Zelfverwezenlijking vs. zelfverloochening
- Vrijzinnigheid/scepsisme vs. dogmatisme

- Altruïsme/alloïsme vs. egoïsme
- Dogmatisme vs. relativisme
- Individuele moraal/moraal van zelfzorg (levenskunst) vs. sociale moraal
- Pragmatisme vs. principieel
- Zelfverloochening vs. zelfversterking
- Allocentrisme vs. egocentrisme
- Situationeel vs. principieel
- Heteronomie vs. heteronomie
- Zintuiglijk of werelds vs. trancedentaal

Extra opdracht deel IV

Opdracht
Bepaal aan de hand van de tabel ‘Morele ontwikkelingsniveau per beroepsgroep’ welk score jij ongeveer zal hebben voor de DIT-test.

Uitwerking
Studenten in de eerste jaren van het hoger onderwijs scoren in de buurt van de 40; communicatieprofessionals halen gemiddeld een score van ongeveer 45.5.